

CSALÁD, NAGYCSALÁD

A CSALÁD TAGJAI — ROKONSÁGNEVEK

A szegedi család¹ régiesen *csalárd, familia*, szűkebben a szülők és gyermekek, tágabb, de máig élő és elfogadott értelemben még a nagyszülők és unokák, tehát a vér szerint együvé tartozó élők közössége. Századunk első évtizedeiben azonban sokszor a *bérös* és *szógálló* is, akinek joga volt korának megfelelően tegezni is a gazdát, gazdasszonyt, gyermekeket, illetőleg elvárni, hogy ők kendezzék, magázzák. A cseléd sokszor a nemzetség szegényebb vagy elárvult tagja volt. Tanyán sok lelencgyermek is élt, akik a gazdát, gazdasszonyt olykor apjuknak, anyjuknak hívták.² Ha a cseléd vagy lelenc hosszú ideig ott szolgált és jól viselte magát, gondoskodtak a kiházasításáról, sőt olykor *jussolt*, azaz örökölt is. Akárhányszor örökbe is fogadták, néha még akkor is, ha saját gyermekeik voltak. Gyermektelen, másként *fajátlan* házaspár főleg fiúgyermeket fogadott örökbe, mert — mint mondták — *nem akarják kutyára hagyni a nevüket*. Innen a szólás is: *kutyára hagyta a nevit*, vagyis úgy halt meg, hogy nem maradt fiúörököse. Most is előfordul lelencházi gyerek tartása, majd örökbefogadása.

Itt, ebben az összefüggésben említünk meg egy hasonló megfontolásból támadt névcserét, amelynek emlékezetét a Rábén, Szőregen, Deszken élő katolikus Pópity-nemzetség családi hagyománya őrzött meg. Eszerint eredeti nevük *Lippai* volt. A faluban éppen 13 Lippai nevezetű család élt és ezért a legutóbbi búbjósság hírébe keveredett. Szeretett volna az ominózus névtől szabadulni, hogy a hiedelmet eloszlassa. A faluban élt egy Pópity nevezetű magányos szerb ember, aki viszont nevét szerette volna fönntartani. A két fél alkudozni kezdett és egyezsége jutott. A 13. Lippai egy akó borért beleegyezett a cserébe, ami egy vasárnap ünnepélyesen meg is pecsételődött. A lakomán megjelent mind az egész Lippai-had és folyton kiabálta: „*Búcsúzz komám a nevedtül!*” Azóta a családnak ezt az ágát máig Pópitynak hívják.

Visszatérve az örökbefogadás Szegeden élő régebbi gyakorlatára, Kálmány ezeket³ írja: „*Sehol sem láttam, annyi örökbefogadottat, mint Szaján faluban és tájékán. Náluk megszokott még a nem árvákat is örökbefogadni. Ha gyermektelen család fogad örökbe valakit, akkor az örökös, jázovaiasan mögörökösített* (neme szerint) *örököslegény, örökös lány* mindvégig az örökbefogadónál marad, törvényesen is örökösnek mondatja ki és a vagyont örökli. Ha pedig vagyonilag tehetős, de gyermekes a felfogadó, akkor az örökbefogadott *nem egész örökös*. Fölneveli, kiházasítja az örökbefogadottat, ad neki valamit örökségül és ezzel elválnak egymástól. Mind a két esetben a

¹ Mielőtt a születés, házasság, halál, vagyis az embersors szegedi hagyományait, hiedelemvilágát fölidéznénk, föltétlenül itt kell alapvetésül szólanunk a család szegedi szerkezetéről, rokonsági formákról és megnevezésekről.

² Az első világháború előtt elterjedt szokás volt a szegedi gazdák, de főleg iparosok között, hogy elemi iskolás gyermekeiket délvidéki német családokhoz vitték. Ezek meg a maguk gyermekeit cserébe adták, hogy azok viszont magyarul tanuljanak meg. Ezek voltak a *cseregyerökök*, akik apjuknak, anyjuknak, illetőleg *fater, muter* néven szólították ideiglenes magyar, illetőleg német gondviselőjüket.

³ Kálmány II, XVIII.

gyermek mindvégig *szülém, dajkám*, illetőleg *apám* szóval szólítja fölnevelőjét, ez pedig *gyerökömnék, lányomnak*.

Nagyon természetes, hogy az örökbefogadottnak jól megy dolga az örökbefogadónál és ez is egyik oka, hogy oly sok örökbefogadás történik. De az örökbefogadó is meg van a fogadottjával elégedve, neki dolgozik, haszonkereső. Legjobban szeretik örökbe fogadni a fiúkat, miután több hasznukat veszik, mint a lányoknak. A haszonkeresést tartva szem előtt, népünk többre becsüli a fiút a lánynál. Ha a gyermekeinek ad örökséget, a fiúnak többet juttat, mint a leánynak. Okoskodása oda jut ki, hogy a fiú többet keresett a háznál, mint a leány. És hogy a fiú a család nevét fenntartja, a leány pedig férjhezmenetele után elveszti.”

Az örökbefogadásnak: *nevelőapa, nevelőanya*, illetőleg *neveltyerök* kapcsolatának világos a gazdasági háttere. Az üzemszerűen dolgozó dohánykertész- vagy tanyai családnak szüksége volt olyan munkásokra, akik éppen vagyoni érdekeltségüknél fogva törekedtek a legjobb teljesítményekre.

A *cseléd* szó nem csak alkalmazottat, hanem gyermeket is jelent: *három cselédöm van, két gyerök, egy lány*. Ugyanakkor a *család* is kettős értelemben használatos. A köznyelvi 'família' jelentés mellett jelenti a házasságból született gyermeket is: *három családom van: két gyerök, egy lány*. Ilyen értelemben járja még a *kiscsalád* (= kisgyermek), *nagycsalád* (= felnőtt gyermek), *nevelt család, örökbűfogadott, örökbűtartott család* (= adoptált gyermek), *mostohacsalád* (= mostohagyermek), *neveletlen család* (= még meg nem házasított gyermek). Szabatosabban is: *legénycsalád* (= legénnyé serdült gyermek), *vőlegénycsalád* (= olyan legényfiú, aki most vőlegény), *újembörccsalád* (= aki most házasodott meg), *embörccsalád* (= fiúgyermek, aki már házasságban él), *lánycsalád* (= lánygyermek), *ményasszonycsalád* (= aki most menyasszony), *újasszonycsalád* (= aki most ment férjhez), *asszonycsalád* (= aki már meglelt asszony), *özvegy család* (= olyan, már házasságban élt gyermek, aki megözvegyült).

A béressel, szolgálóval bővült családnak, *házicsalád, háznép*, vagy egyszerűen csak *ház* a neve. Lakodalomba nem személyeket, hanem házat szoktak hívni, amelybe természetesen a cseléd is beletartozott. A házhoz, családhhoz nőtt öreg cseléd, idős, szegény rokon tréfás neve *házibűtor*.

Endogámia

Népünk egészen az újabb évtizedekig szigorú endogámiában élt, amelynek ereje még ma sem szűnt meg egészen. Jellemző, hogy a szegedi földtől messzire elszakadt: bányákban, nagyvárosi építkezéseknél dolgozó tanyai fiatalok, akik már csak elvélve térnek majd haza szülőföldjükre, feleséget legtöbbször mégis innen választanak maguknak. Ritkaság volt tehát még a századfordulón is alsó- és felsővárosiak között a házasság, Palánk és Rókus fellazultabb lakosságával pedig szinte elképzelhetetlen. Ezt a korlátozást először a gazdag parasztok és ipari munkások törték át. Alsóvárosiak a városrész területén kívül csak onnan, vagy oda házasodtak, ahol kirajzott alsóvárosiak élnek. Ilyenek a múlt század első felében, a *Bánát*, majd a *Móráváros*, népiesen *Újváros*, továbbá *Szentmihálytelek, Röszeke, Alsótanya, Újszeged*. Felsővárosiaknál hasonló népmozgalmi jelenségek alapján *Rókus*, régebben *Felsőtanya*. Valamikor a múlt század folyamán ezek az endogamisztikus kapcsolatok néhány nemzedéken keresztül a Délvidék szegedi településeivel (Szőreg, Kübekháza, Ószentiván, Rábé, Szaján, Törökkanizsa, Magyarkanizsa, Földeák, Apáca stb.) is fennállottak⁴. Ami a tanyai

⁴ Ami Temesközbe vándorolt népünket illeti, a múlt század utolsó negyedében Kálmány Lajos rajzol róla jellegzetes képet. Hosszú évtizedeken át, több nemzedéken keresztül főntartotta az anya-

népet illeti: a múlt században még elég élénk volt az idegenkedés a dorozsmai tanyák másfajú, eltérő nyelvjárású népével való házasságtól. Újabban ez — majsaiakkal, haslasiakkal, horgosiakkal is keveredve, határukba áttelepedve — kezd ugyan tünedezni, de teljes kiegyenlítődésről még nem lehet beszélni. A már létrejött házasságoknál általában a szegedi jelleg és nyelvjárás, hagyomány és gazdasági technika kerekedik fölül.

Mondanunk sem kell, hogy *gyütt-mönt*, Szőregen *gyütt-maradt*, Tápén *víz mosta ide* néven emlegetett más nyelvűekkel, más vallásúakkal, más vidékiekkel régebben nem házasodtak. A hagyomány bomlása itt is a szegedi társadalom leggazdagabb, illetőleg legszegényebb rétegeinél következett be. A Város autonómiájának megszűnése (1872), továbbá az árvíz (1879) után bevándorolt hivatalnokok, egyéb tanult emberek, meg aztán vasutasok, rendőrök szívesen nősültek jómódú polgár-, illetőleg parasztcsaládból, amelyeknek lányai ezt társadalmi emelkedésnek érezték. A tanult fiúgyermek pedig sokszor választottak maguknak szegénysorsú, de úricsaládból való feleséget, bár a középosztályba való asszimilációjuk itt helyben elég nehézkesen ment. Ezzel mindkét részről a társadalmilag gyökértelenek, lebegők seregét szaporították. A szegénysorsúaknál szintén hasonló kiegyenlítődesi folyamatokkal találkozunk. A Városba az első világháború előtt elég sok délvidéki: német, elnémetesedett francia, román, szerb, bolgár, bunyevác vándorolt be, hogy itt ipart tanuljon, altsztként, munkásként helyezkedjék el, vagy itt végezze iskoláit. Sokszor éppen azoknak a tősgyökeres szegedi családoknak segítségével teremtett egzisztenciát magának, amelyeknek a lányát azután elvette. Főleg innen volt a közelmúlt polgári világában a Belvárosban olvasható sok idegennyelvű cégtábla.

Külön kell *Tapé* hagyományairól megemlékeznünk, ahol az endogámia ereje szinte máig töretlennek mondható. A falun kívül házasság csak a gyevi tanyákra, tápai rétre kirajzolt helybeli családok között jön létre. A falu szaporasága következtében és a birtokállomány védelmének érdekében közeli rokonok, sokszor első unokatestvérek léptek egymással házasságra, ami más szegedvidékieknél nem fordul elő. Elég gyakori itt a mostohatestvérek, vagyis az egymással házasságra lépett özvegyember és özvegyasszony gyermekei között kötött házasság is.

Említésre érdemes még, hogy legény általában lányt vett el, de néha özvegyet is, ha első ura mellett jó gazdasszonynak bizonyult, még akkor is, ha gyerekekkel maradt el a halottól. Lány viszont még fiatal özvegyemberhez sem szeretett férjhezmenni, ha nem is volt az első asszonytól gyermeke. A házasulandó kor a századforduló táján legényeknél általában 22-25, lányoknál 18-22. Aki ezeken az éveken túljutott, már idős legény-, idős lányszámba megy, azaz *möglegénykodi*, *möglánykodi* magát. Népünk szemében öreglegénynek maradni nagyobb szégyen, mint öreglánynak, akinek tréfás *otthonmaradt*, *üddőtötött* neve is járja.

Az idős lány egyébként haláláig hajadonfővel, ágakba font hajjal járt. Menyasszonyi ruhában temették el.

Figyelemre méltó, hogy a fiatal özvegyasszonyt nem egyszer elhalt férjének legényöccse veszi feleségül. Emlegetnek egy olyan tanyai embert is, aki egymás után három lánytestvért vett el feleségül, miután az elsőt és másodikat eltemette. Az elhatározást az árvák sorsa és jövője is kiváltotta: ne kerüljenek közönyös mostoha kezére.

várossal, Szegeddel való családi, házassági kapcsolatokat. Jellemző az is, hogy 1849-ben a szegedi rokonsághoz menekült a császáriakkal tartó szerb szabads csapatok elől. Az 1879. évi árvíz idején viszont a szegediek, tápaiak találtak oltalmat, istápolást ezekben a falukban.

Együttélés

Ki kell térnünk a közös háztartásban való életre is, amely a századforduló évtizediben leginkább a külső tanyarészekben fordult elő. Amíg régebben a Városban és a környező falukon az *összeállítás*, *bagolyhit*, *bagóhit*, *cigányhit*, *disznóvályúnál való esküvő*, *lófejön való esküvés*⁵ aránylag ritkán fordult elő, legfőljebb nyugdíjas özvegyasszony *állt össze*, hogy nyugdíját el ne veszítse, addig a tanyákon elég sokan éltek így. Az ilyenekre tréfásan még azt is mondják, hogy *összekötötték a madzagot*, *balkézrül esküdtek*, *küfálnál esküdtek*, *hódvilágnál esküdtek*, *fűzfa alatt*, másként *fa alatt esküdtek*, továbbá, hogy nem *ura felesége*, hanem *embőre*, *asszonya*, *balkézrül való ura*, *felesége* a másik félnek. Lehetséges, hogy a kőfálnál, holdvilágnál, fűzfa alatt való esküvő még a török hódoltság paphiányára, emberi elhagyatottságára és kényszerűségeire utal. Ennek a tanyai jelenségnek egyébként több oka volt, amelyek lényegükben gazdasági és földrajzi körülményekben gyökereztek.

A kivándorló tanyai nép pillanatnyi szempontunkból a századfordulón két társadalmi képletbe sűrítendő. Az egyikbe a tehetősebbek tartoztak, akik az esküvő és lakodalom hagyományos külsőségeinek, anyagi követelményeinek szerényebb-dúsabb módon eleget tudtak tenni, és fejlettebb társadalmi tudatuknak, rendezettebb vagyoni körülményeiknek így is kifejezést iparkodtak adni. Ezekről itt nincs több mondanivalónk. A másik képlet a földhözragadt szegényeknek, a futóhomok igazi honfoglalóinak kiterjedt világa, akik életüket nyomasztó emberi körülmények között libapásztorként, béresként, részesként, napszámosként, szolgálóként, egyszóval *más kezelébe* gyanánt kezdték, akikben azonban a szabadulás készsége, a szerzésnek, önállóságnak vágya igen eleven volt.

A sokgyerekes családból származó, kora gyermekségétől másnál szolgáló legény és lány nemigen számíthatott arra, hogy a házasságkötéshez, házaselethez szükséges anyagi föltételek előteremtésében bárki is támogassa. Sok szegény tanyai lány már korán teherbe esett: gyermekének apja, aki legénynek éppen olyan ágrólszakadt szegény, mint ő, legtöbbször nem hagyta ugyan cserben, de gondolni sem lehetett arra, hogy a „szégyön”, de főleg az anyagiak: így a tisztességes ünneplő ruha, továbbá egy szerény lakodalmi vendégséghez szükséges feltételek hiánya miatt a paphoz elmenjenek. A pap ott is akárhányszor erkölcstelenséget látott, ahol legfőljebb csak ijesztő szegénységről, illetőleg fiatal életek természetes jogáról volt szó. Az ilyen rendezetlen együttélést is azonban házastársi komolyság és felelősség, téphetetlen emberi és gazdasági organizmus jellemezte. Sokszor csak a negyedik, ötödik gyerek után jutottak abba az anyagi helyzetbe, hogy ezt a természetes köteleket „törvényessé” avassák. Alig szólta meg őket valaki, különösen ha a tanyai élet kemény követelményeinek is megfeleltek.

⁵ Kálmány L., Lófejen való esketés. Ethn. 1912, 102.

ROKONSÁGI FOKOZATOK

A férj bátyját a feleség régebben *örebbik uram, nagyobbik uram*, öccsét pedig *kisebbik uram* néven szólították, és kendezte, magázta, ezek pedig az asszonyt keresztnévén szólították és tegezték. Ismertünk olyan családot, ahol az asszony idősebb volt uránál, illetőleg urának bátyjánál, és mégis ez a szigorú megszólítási rend járta közöttük. Az idősebb testvér feleségét *asszonyom, ángyasszonyom, sógorasszony*, illetőleg közvetlenebbül *ángyó, ángyika, ángyikám, édősángyikám* néven illik szólítani és kendezni, újabban magázni. Ez utóbbi megszólítást a leszármazottak és unokatestvérek is használják. Általános a *sógor*, a vér szerint való nőrokon urának megszólítására. Olykor a vezeték-, illetőleg keresztnévet is hozzámondják: *Balogh sógor, Pista sógor, Kónya ángyó* (ez nem az urának, hanem magának a lánykori neve), *Julis ángyó*. A házasság nőtestvérének házastársát sokszor *testvérsógor* néven emlegetik. Az unokahúg urának *kissógor*, az unokaöccs feleségének *kissógorasszony* neve is hallható. Ezeket tegezik. A sógorság távoli fokozatára utal ez a szólás: *sógorság, komaság, nem nagy atyafiság*. Itt említhetjük meg, hogy az olyan családtagnak, rokonnak, aki nem lakik helyben, hanem tanyán, más helységben, esetleg a Városnak messzebb részén, efféle megnevezései is hallhatók: *messzeszülém, messzivő, messzesógor, messzeángyó, messzekörösztanym* stb.

Özvegyesség esetén egészen természetesnek tartják, hogy az özvegy férj hamarosan megházasodjék, mert parasztoknál a gazdasszonyra nagy szükség van. Asszony már nehezebben adja fejét a férjhezmenésre. A családos özvegyember második felesége számára szerződésben biztosítani szokott egy bizonyos összeget, vagy ingatlanrészt nehogy gyermektelenség esetén a *második asszony* öregségére, özvegyiségére semmi nélkül maradjon. Ennek *móring* a neve és Tápén akkora, mint az első asszonytól való egy-egy gyermekre eső örökség.

Itt mutatunk rá, ha a fiatal asszony gyermektelenül hal meg, akkor az atyafisága megegyezik a férjjel. Vagy a férj gondoskodik a tisztas temetéséről, de akkor feleségének ingóságai nála maradnak, vagy megfordítva: az atyafiság fizeti a temetés költségeit, de akkor visszakapja az asszony holmijait. Ilyenkor azonban valami emléket is hagynak a férjné. Ez az általános hagyomány, de eltérés is akad. Különösen, ha egyetlen lányról van szó, a férjet — ha ez megtisztelteti és támogatja volt ipát, napát — még akkor is vejüknek tekintik, ha másodszorra is megházasodik és *hagyni* szoktak neki valamit. Az is előfordul, hogy öregségükre — más híján — a volt vő tartja el őket. Ilyenkor aztán ő az örökös.

Említsük meg, hogy a vérszerinti családnál tágabb kapcsolatok megjelölésére a *rokonság, nemzetség, had, atyafiság, familia*, gúnyosan *pereputty, retyerutya, seggevége (seggömvége* stb. Csak birtokos személyragos alakban) szó szolgál. A család, familia a nagyszülöktől unokáig, esetleg dédunokáig ágazó természetes, vérszerinti közösség. A *had, nemzetség* ugyanazt a nevet viselő (Tombác-had, Szaka-nemzetség), vérségi

összetartozásának még tudatában lévő családcsoport. A *rokonság*, *atyafiság* apai- anyai ágon, vérségleg lazább (sógorság), több nevet viselő közösség. Az egyes szavak között a mai nyelvhasználatban egyébként csak árnyalatbeli, halovány eltérések vannak. A fogalom jelenti a második unokatestvérig ágazó közösséget, beleértve természetesen a házastársakat is. Mindezeknek joguk van a lakodalmi meghíváshoz, itt az asszonyoknak régebben a fejrevaló selyemkendőhöz, temetésen a gyászkendőhöz és a gyertyához. Kötelességük viszont a gyermekágyashoz való ételvívés. A család erejét meghaladó munkafeladatok (aratás, gabonahordás, paprikaültetés stb.) elvégzésében a szomszédok mellett a nemzetség tagjai természetesen készséggel, a viszonzás biztos reményében szoktak résztvenni. Kamatnélküli kölcsön formájában egymást ház-, földvételnél, lakodalom esetén anyagilag is támogatják.

Múrokság, keresztkomaság

A vérrokonság fokozatai és szegedi megnevezései mellett itt kerítünk sort a lelki, másként múrokságra is, bár erre nincs külön összefoglaló szó.

Különös figyelmet érdemel a *komaság*, illetőleg *körösztapaság*, *körösztanyaság*. Szólításban: *körösztapám*, *körösztanyám*. Említésben megtisztelő hangsúllyal, esetleg a bérmaszüléktől való megkülönböztetésül: *vízrű tartott körösztapám*, *vízrű tartott körösztanyám*. A komaság visszautasítása nagy sértés. Ez a kapcsolat igen eleven, sokszor még az atyafisági köteléknél is melegebb, mégsem érzik szükségyszerűnek. Erre az efféle szólások is utalnak: *sógorság*, *komaság nem nagy atyafiság*, vagy: *möghalt a gyөрök*, *oda a komaság*. Jelentőssé válhat azonban a komaság akkor, ha a gyermek édesapja meghal. „A koma ilyenkor — írja⁶ Tömörkény a századfordulón — mint gyámforma lép elő, gondoskodását teszi minden olyan ügyben, amely a keresztfiára, lányára vonatkozik. A törvény szerint ugyan ehhez semmi jussa sincsen, de a tanyák népcsinálta törvénye sokkal régibb emennél és nem a jogot keresi, hanem a szokást.” A Városban inkább a vérrokonokból kerülnek ki a gyámok. A hatósági közgyám tápai neve *tutor*, *árvatutor*.

A koma kiszemelése már a legénykorban elkezdődik. Minden legény iparkodik magának bizalmas barátot keresni, akivel mindig együtt jár és összetart. Az *ásotthalmi* legény esküvőjén ő lesz az első koszorúslegény. Megházasodván ezt, illetőleg ennek feleségét és nem a vérszerinti rokonát — ezt csak újabban, úri hatásra — hívja meg keresztikomául. Az ilyen legénykori komák egymásnak rendszeren összes gyermekeiket kölcsönösen keresztvízre tartják. Ezeknek a komáknak gyermekei *körösztestvér*, alótanyán *tűrül vágott körösztestvér* megszólítással illetik egymást, de így szólítják egymást a házastársak is férjük, illetőleg feleségük kereszttestvéreit. Ebből érthető a *körösztestcsalád* megnevezés is. A komák, komaasszonyok szüleinek az *öregkoma*, *öregkomaasszony* megszólítás jár. Régebben, az első keresztelés pillanatától a komák, komaasszonyok kendezték, magázták egymást, ha azelőtt a tegezés járta is közöttük. Mostantól kezdve nem szólították keresztneven sem egymást, hanem kölcsönösen az ünnepélyesebb *koma*, *komámuram*, *komaasszony* rangjelzés illette őket. A kereszteléssel keletkezett komaság alapján a komának *köröszkoma*, olykor *köröszvízes koma*, *szentségös koma*, illetőleg *komaasszony* a neve. Legény, de különösen lány régebben szégyelt volna keresztzülőséget vállalni. A régi tápaiak a keresztkomát az édestestvérnél is előbbvalónak tartották.

⁶ Gerendás szobákból 177.

A komaaszony kötelességei közé tartozik a *korozsma* megvétele, továbbá a gyerekágyasról való gondoskodás. Erről ott bővebben is szólnunk.

A keresztapasággal, de főleg a keresztanyasággal kapcsolatban utalunk még arra a sajátságos, más tájakon sem ismeretlen jelenségre, hogy nemcsak maga a megkeresztelt gyermek, hanem ennek testvérei is keresztapjuknak, keresztanyjuknak szólítják, mégha őket egyébként más tartotta volna is a keresztvíz alá. A keresztszülők szüleit és testvéreit is így szólítják. Ilyen körülmények között már természetes, hogy a gyermekek, unokák is keresztapjuknak, keresztanyjuknak szólítják szüleik keresztszüleit, illetőleg ezeknek testvéreit. Tápén a fitestvér komáját, komaasszonyát, a nála idősebbek szintén komának, komaasszonynak, a fiatalabb testvérek pedig keresztapjuknak, keresztanyjuknak szólítják. A fiatalabb, nem közvetlen komatársnak *kiskoma*, feleségének *kiskomaasszony* neve is hallható. Szintén Tápén a keresztszülők gyermekei is keresztapjuknak, keresztanyjuknak szólítják a keresztgyermek szüleit még akkor is, ha ezek között nincs közvetlen szertartási kapcsolat.

A komaságnak lazább formája a *radnai, szentkúti komaság*, vagyis a *búcsúköröszta-pa, búcsúkörösztanya*, illetőleg *búcsúkörösztfij, búcsúkörösztlány* kapcsolata.

Erről a búcsújárás hagyományvilágánál szólnunk részletesebben.

A teljesség kedvéért megemlíjtük még, hogy a régi céhes világban a felszabaduló *inas* is választott keresztapát magának a legénynek, illetőleg mesterek közül?

Azokat a hatalmas migrációs hullámokat és folyamatokat, amelyek Szeged népét a XVIII. és XIX. század folyamán olyan klasszikusan jellemezték, föltétlenül kapcsolatba kell hoznunk a *nagycsalád* hagyományainak bomlásával, ami azonban a család néprajzán belül új, de még mindig paraszti gyökérzetű formákat hozott létre. „Temesközbe vándorló népünk — írja⁸ Kálmány — megtartotta őseink sajátságát, a költözöködést. Erre alkalmassá teszi már maga a család vagy *csalárd* tagjainak egymáshoz való viszonya. Nem élnek pátriarchális életet, mindenki önállóságra törekszik. Csak akkor, ha a böcsület hozza magával, ha a szülék öregek, akkor lakik az új házaspár a szülékkel. Így életet élve, nem oly nehéz az elválás, az új *haza* keresés, mint a pátriarchális életnél...

A gyermek függetlenségre való törekvését nagyban fokozza a családban elfoglalt állása. Az apa hatalma nagyon is szembeszökő... A gyermeknek házassága után szüleitől való elválását lakóhelyük is elősegíti: lakóházuk egy család számára van építve”.

A szabadságharc és első világháború közötti évtizedek házasuló fiatal nemzedékei tehát mindenképpen törekedtek arra, hogy a maguk emberségéből, szüleiknek különösebb támogatása nélkül meg tudjanak élni. A hagyományos fiatalon való házasodás következtében szüleik legtöbbször még javakorbeliek, akik a gazdálkodást vajmi ritkán adják át nekik, a gyöplűt — mint mondják — nem engedik ki a kezükből, már a többi, fiatalabb gyermek miatt sem. A fiatalokban éppen ilyen erős a birtoklás ösztöne, amelyet az önállóság vágya is fokoz. A szülői háznak gondtalan függéséből nem egyszer mennek maguktól választott szegénységbe, küzdelmes sorsba, és önnön ere-

⁷ Íme néhány, céhíratokból való példa: *ha egy inas, vagy tanuló ifjú valamely böcsületes öreg céhtől az kis társaság közebe állítatik, az olyannak kívántatik három körösztatyát választani az legények közül, melyek ötet megkeresztelik és legénynek fölemelik. Ötet az céh szokása szerint tanítani tartozna, hogy ez ilyen mint böcsületes takácslegény, mindenütt szabad legyen, de tartozik az céhnek keresztelés-kor egy pint bort és két pénz ára kenyeret, azonkívül pedig az társaságnak, avagy céhnek ötöle egy forint jár* (a takács céh 1794. évi irataiból). *Csikós János szegedi születésű ifjú Raiman Lázár úrhoz szegődött. Felszabadult 1868 karácsonykor. Keresztapák: Kain József és Pataki Imre mester urak* (a kádár céh irataiból).

Egyes adatokból arra következtethetünk, hogy a keresztapa a felszabadulási költségeket is sokszor kifizette és ajándékol szabadolóruhát vett a keresztfiának.

⁸ Kálmány I, X.

jükkel *ragasztanak mög házat, földet, vagyont, megélhetést maguknak*. Ezért mentek el gazdafiak is a Város földjére kisbérlónek, ezért vágtak neki a szomszédos határok homokpusztáin bankoktól parcellázott földeken a bizonytalan életnek. Amikor azután a just, szüleik örökségét megkapták, megélhetésüket negy erőfeszítések árán valójában már régen biztosították maguknak. Mindezekről a szegedi táj települési hagyományainak áttekintésénél bővebben is szólunk.

Kivétel számba megy Tápé, néhány temesközi falu, kezdődő tanyai élet, ahol a nagycsalád nyomai még a századfordulón is föllelhetők.

HÁZASSÁGI ERKÖLCS

A paraszti életbölcesség különös nyelvi erővel nyilatkozik meg a lányhoz fűződő szólásokban. Népünk hosszú időközön át endogámiában élt, ami egyebek között azt jelentette, hogy a házasulandó felek ugyanabban a szólásokkal is szentesített szellemi környezetben, életszemléletben, munkafelfogásban nevelkedvén, az összehangolódásnak, családi harmóniának sok kedvező föltételét hozták magukkal. *Úgy szép a lány, ha otthon ül*, vagyis nem viselkedik föltűnően, kikapi módon. A jóság vetekszik a lány szépségével: *ölég szép a lány, ha jó*. A jó lánynak bármikor kerülhet kérője: *a jó lány farsang után is elkel*. Az is igaz, hogy gazdag lánynak *bűtbe is esik farsangja*. Tréfásan: aki folyton készülődik, *mindég készül, mint az eladó lány*. Néha jó, ha türelemmel vár: *várt lány várat nyer*. Tápén ugyan hozzátesszük: *de égetetlen marad a téglája*.

Régivágású népünk a lány szüzességét erkölcsi és élettani értéként tisztelte. Aki a szüzességét, másként lányságát házasságkötés előtt elvesztette, jelképesen *étörte a kisbőgrét, nem bírt a vírivel, mögesött*, Ferenczi János szerint *légázolta a hurisnyáját, vízbornyút nyelt*, és olykor bizony *szömély, perszóna, dáma*, elhalt öregek ajkán *cifralány, szabadlány, szóbeli, jóféle, kocsmabeli, csárdás⁹, bitang, dajna, cafat, canga, ringyó, cégérös ringyó, ribanc, szajha, kaszárnyakerülő, bakacopák, csávásdézsa, repedt-sarkú*, a legdurvábbakat nem is említve. XVIII. századbéli német eredetű, kihalt szóval *húr, cajbër¹⁰*, a külváros nyelvén *cápa, jamborka* lett belőle.

Ismeretesek természetesen a durvább megnevezések is.

A házassági erkölcsöt a régi időkben a törvény szigorúan védte. Tápay-Szabó Gabriella XVIII. századbéli tanácsi jegyzőkönyvekben megörökített ítéletekből egész sorozatot jegyzett ki¹¹. A házasságtörést többször büntették halállal, ha azonban a sértett házastárs kegyelemért könyörgött, az ítéletet nem hajtották végre. A bigámiáért halál járt. Egy házasságtöréssel vádolt asszonyt hármas tortúrára ítélték. Ezek rendre: a hóhér szerszámainak mutogatása, ujjak szorítása, spanyolcsizma. Egy bűnösnek talált özvegyet a szégyenoszlophoz kötöttek, harminc korbácsütésre ítélték, majd kiutasították a városból. Egy férj rajtakapta egy deákkal a feleségét. Büntetésből mindkettőjüket megnyírták és három pénteken át száz-száz korbácsütéssel sújtották őket. „Ennek előtte — írja¹² Dugonics — az én gyermekségemnek üdején a szabad királyi városokban (így Szegeden is) a volt a szokás, hogy szemtelen ifiakat ha valamin rajta kapták elsőben tömlőcbe vitték, azután 12 pálcára kárhoztatták. A nevezetesebb Polgároknak fiait, kiknek gyöngébb bőrök voltak, vagy attyáik vagy rokonaik 12 pálczát 12 frrtal váltották föl. Ezeket a 12 forintokat bika-pénznek nevezték.”

A kétes fehérnépeket *kisöprűzték, kiigazították*, vagyis nyilvános megszegyenyítés-

⁹ *Bálint S.*, Csárdás kisangyalom MNY. 1939. 316.

¹⁰ *Varga J.*, és *Kálmány I.*, 213 szerint.

¹¹ *Tápay-Szabó G.* 47-53.

¹² Példabeszédek és jeles mondások II, á54.

sel úzték ki a Városból¹³. Ha másállapotban volt, pacalt vetettek a nyakába, és így távolították el. Ez volt a *kipacalozás*.

Itt még megemlíthetjük, hogy a *mögesött lány* magzatának *fattyú-, mondvacsinált, szerelöm-, orozvakótt-, szemétön szödött-, volontér-*,¹⁴ *hadi-, zabgyerök* a gonoszul szellemes neve. Az ilyen lánygyermeket azonban szülei általában nem közösisítették ki a családból és a közfelfogás inkább a férfi felelőtlenségét bélyegezte meg.

A törvényes házasságból született gyermek kora, illetőleg állapota szerint szüleinek lehet *gyerökfia, legényfia, vőlegényfia, újembörfia, embörfia, özvegyfia*, illetőleg *gyeröklánya, eladólánya, menyasszonylánya, mönyecskelánya, újasszonylánya, asszonylánya, özvegylánya*. Ezeket szüleik keresztnévük becéző használata mellett *magzatom, virágom, madaram, csillagom, gyönyörűm, gyerököm, fiam* (lányoknak is), *lányom* stb. kedveskedő névvel illetik. Járja még a *rajzat, csimota*¹⁵ is. A kicsinyeket még *förtelmes, csúnyaság, szemét* stb. néven is szólítják, amiben nyilván mágikus szorongás emléke lappang. Ezzel vélték régebben a szellemnek képzelte betegség látogatását elhárítani a gyerekekről.

¹³ Reizner III, 88.

¹⁴ Virányi E., Volontér. MNY. 1933, 311.

¹⁵ Szegedi Lőrincnél csomotat: 1575. *Immár az igaz magyar nemzetből és vérből való királyt és közönséges országnak fejedelmét, sőt még azoknak údnunk való unokáinkban, csomotatunkban sem kezdenk látni.*

MEGSZÓLÍTÁS

A gyermekek egymásnak *testvérei, édestestvérei*, együttes nevük *testvérség*. A *bátyám, öcsém, néném, húgom*, hátuk mögött *testvérbátyám, édősbátyám, mustohabátyám* stb. megkülönböztetés ma is általános. A *gyeröktestvér, lánytestvér* még eléggé ellenáll a finomkodó, *fivér, nővér* megjelölésnek. A testvér lehet *édős-* (= vérszerinti), *mustoha-* (= nem vagy csak félig vérszerinti), *égytestvér* (= édestestvér), továbbá *legény-, lány-, embőr-, asszonytestvér* (a családi állapotnak megfelelően). Természetesen itt is megvan a további *asszonynénem, embőrbátyám, lányhúgom* stb. megkülönböztetés. Van *pólyás-, kis-, nagy-, üdőstestvér* (a kornak megfelelően), továbbá *neveletlen testvér* (= aki még nincs kiházásítva). Régebben már az öt-hat évvel idősebb testvéreket is *Imre bácsi, Örzse néni* stb. megszólítással illették, és természetesen kezdték, magázták. A fiatalabb fitestvér tegezhetette a nénjét, de a bátyját már nem. A kései gyerekek, akinek már felnőtt testvérei vannak, *sarjúgyerök, szödelék, vakarcs* a neve. A lánytestvérnek régen mindkettőt: bátyját, öccsét meg kellett becsülnie, vagyis bácsinak szólítania és kezdeznie. Hasonlóképpen a lánynak a legényt is.

A *tejttestvér* fogalmat ismerik ugyan, Szájánban *kocatestvér* a neve¹⁶, de személyes kapcsolatokról, sajátos hiedelmekről nem tudunk.

Bizonyára még ősi hagyományokban gyökerezik a testvérré fogadásnak az a formája, amely a Szeged népéből kirajzott *Magyarszentmárton* mesevilágában maradt fenn¹⁷. Ez a *vérint való testvérség*. Egyik mesében ezt olvashatjuk: *vágja mög a kisujját, eressze félig a poharat vérrel, Kölesnek (a mese hősének) is mondja, hogy vágja mög a kisujját, eressze félig a poharat vérrel, öntse tele borral űs (= ő is), mög Köles is és igyák mög egymás vérit, lögyenek vérint való testvérök... Mikor itták, fogadták, hogy vérint való testvérök lösznek... Így osztán bátyja lött neki Ződ Imre.*

*

A parasztyerek ezt a szót: *szüleim* legfőljebb csak újabban, idegenek előtt használja. Helyette ezt mondja: *apám, anyám*. Apját a használat sűrűségének sorrendjében: *édősapám, apám, kedvesapám*, Tömörkény még hallotta a *tanító apám* ünnepélyes megszólítást is. A múlt századi polgárcsaládokban még az *apámuram, édősapámuram* is járta; legújabban, de nem általánosan *apukám, apuskám*. Anyját *édősapám, anyám, kedvesanyám*, újabban *anyukám, anyuskám*, régebben *édősdajkám, édősszülém*, olykor még a megtisztelő *anyámasszony, édősapanyámasszony* megszólítással szokta illetni. Tápén *édősapám, ércsapám, édesapám*, illetőleg *écsám, écsám, écsanyám, ércsanyám, edeanyám, édőszám, Csanádapácán pedig ödősapám, ödősanyám*

¹⁶ Hagyományok. II, 176. Mint Kálmány még megjegyzi, a jórészt szegedi eredetű gányókból települt *Kundgotán* arra, aki másnak, nem anyjának tejét szopta, ezt mondják: *kocán nevelődött*.

¹⁷ Hagyományok I, 5, 196. Vö. még *Kálmány L.*, *Vérint való testvér*. Ethn. 1912.

megszólítás is előfordul. Mostohagyerek, vő, meny a mostoháját, ipát, napát legtöbbször *apám, anyám*, újabban *tata, mama* néven szólítja. A nagyapának *öregapám, nagyapám, nagy tata*, a nagyanyának *szülém, öregszülém, öreganyám, nagyanyám, dajkám, nagymama*, legújabban *mama* megszólítás jár. A nagyszülő szüleinek *dédöregapám, dédöreganyám*, régiesen *nagyöregapám, nagyöreganyám*, nagyszüleinek pedig *üköregapám, üköreganyám* a neve. Azt a nagyszülőt, aki nem lakik a családdal egy városrészben, egy faluban vagy a közelben, *messzeszülém, messzeöregapám* néven emlegeti a kisgyerek. Ezeknek még *máskanyó, máskapó* elnevezését is hallottuk, de ezek már kihalt megszólításoknak tekinthetők. Egyesek szerint az élő dédszülőket is nevezték így¹⁸. A szülőket, nagyszülőket *kend*, újabban *maga* megtisztelés illeti, tegezésük még alig tudott tért hódítani.

Ami már most a megszólítás tisztességes módját illeti, sok öreg paraszt még századunk elején is megkövetelte, hogy az újabb *maga* helyett a hagyományos *kend* szóval szóljanak hozzá. „Monori megütődik. Öreg ember létére azt mondják neki, hogy maga. A kend helyett. Sértés az ilyesmi, mert megvetés jele.” Tömörkénynek e pillanatképe¹⁹ találó. Számtalanszor hallottunk magunk is efféle: *hát maga hogy van Imre bácsi? Nem vagyok én magam!* — hangzott rá a kissé sértődött felelet. A *kendőzés* különben megillette a férjet, az apát, az idősebb testvéreket, általában mindkét nembeli öregebbeket. Ezek viszont a fiatalabbakat, feleségüket tegezték. Már mondtuk, hogy egymást tegezõ fiatal kortársak, ha rokonságba, komaságba kerültek egymással, akkor kendezni kezdték egymást. Régivágású öregek tehát ragaszkodtak a kendezéshez, a magázást csúfolódásnak érezték. Aki nem tartozik a paraszti közösségbe, azt természetesen magázzák. Régen a lányok is kendezték a legényeket, ezek meg tegezték a lányokat. A kendezés hanyatlik ugyan, de tanyán, kubikosok, napszámosok között eléggé tartja magát.

Az unokák megnevezése: *gyerök-*, illetőleg *legény-, lány-, embör-, asszonyonoka*, együttes összefoglaló néven *onokagyerök*. Olykor sor kerül főleg női ágon a *dédonoka* *ükonoka* használatára is. A *mustohaonoka* a mostohagyermek gyermekét jelenti. A testvérek gyermekei *onokatestvérök, első onokatestvérök, onokák, első onokák*, unokái pedig *második onokatestvérök, második onokák*, dédunokái *harmadik onokatestvérök, harmadikonokák*. Ez utóbbiak azonban ritkán hallhatók. Az onokatestvérek egymásnak *onokabátyjai, onokaöccsei, onokanénjei, onokahúgai*.

A házasgyermekiek egymás szüleit általában úgy szólítják, ahogy a házastárs a magáét szólítja. Tehát mondjuk, a saját anyját esetleg csak anyámnak mondja, a napát pedig édesanyámnak, mert a házastárstól így hallja. Hallottuk a szülőknek *édősapám, édesanyám* megszólítását is, de ez azért nem volt általános. Egyébként ezeknek hátuk mögött *ipam, napam*, legújabban *apósom, ipósom*, illetőleg *anyósom* a neve. Régiesen, ünnepélyesen *ipamuram, napamasszony*. A házastestvér ipát, napát fiatalabb testvérei Tápén *öregapjuknak, szüljüknek* szólítják. A szülők egymást *nász, nászom, nászuram*, illetőleg *nászasszony, nászasszonyom* néven szólítják, és a kapcsolat következtében kendezik, magázzák egymást, mégha egykorúak és együtt is nevelkedtek föl. Itt azonban már van valami lazulás, ami olykor a tegezésben és a keresztnéven való megszólításban mutatkozik. A *nász, nászasszony* élő apját az *öregnász*, élő anyját pedig az *öregnászasszony* megszólítás illeti a násztársak részéről.

A szülők testvéreit a gyerekek a keresztnévükön hívhatják, megtoldva a tiszteltettség *bácsi, néni* szóval. Természetesen kendezik, illetőleg magázzák is őket. Ismerős

¹⁸ Kovács 178.

¹⁹ Célszerű szegényemberek 163.

a *nagybácsi*, *nagybátyám*, tanyaiak ajkán olykor *nagybátyós*, Tordán *bátyó*, Cernyán *bátyó*, illetőleg a *nagynéni*, *nagynéném*, régi alsóvárosiak nyelvén *neni*, tápaiasan *nene*, *neném*, Törökbecsén *nëna*²⁰ kedveskedő megszólítás is. Ők ezt becéző keresztnévvel, vagy az *öcsém*, *öcsikém*, illetőleg *húgom* szólítással viszonyozzák.

A szülőnek *édösgyeröke* mellett *veje*, *mönye* van. A mostohagyerek házastársának *mustohavö*, *mustohamöny* a neve. A lányunoka urát a nagyszülő *onokavö*, *onokavejem*, a fiúunoka feleségét pedig *onokamönyem* névvel illeti.

A feleség a férjét *uram*, a mi apánk, *gazdám*, az *embör*, ez az *embör*, az *én emböröm*, *apjukom*, *apjuk*, *apja*, *páram*, tréfásan *embörpajtás* néven emlegeti. Régebben kendezte, magázta, ma már tegezi. Egymás között a gyöngéd, bizalmas *hé*, *hékám* is járja. *Asszonya neki a felesége: mé búsul kend hékám? Óh, hékám, neköm nagy bajom van.* Tömörkény írja, hogy az ő korában a tanyákon az ember *kend*, az asszony *te*, a családfő *gazda* és sohasem férj, hanem bizalmasabban mondva: *az én emböröm*, tisztelettel mondva pedig: *az én uram*. Ez is változik több formára: *az én hitös uram*, *az én jó uram*, sőt *az én áldott jó uram*, *aki fölemelt engöm magához*²¹. Valamikor, még a századforduló táján, nem egymás mellett, hanem egymás után mentek az utcán. Az ember elől, az asszony meg követte. Ha az asszony megelőzte urát a szobába lépésben, ezzel támadtak rá: *hát tē az uradat a hátadon hordod, te*²²? Egyébként a férj a feleségét *feleségöm*, *az asszony*, *az én asszonyom*, ez az *asszony*, *anyjukom*, *anyjuk*, *anyja*, tréfásan *asszonypajás*, Tápén még tréfás *kontyos*, *zsandár* megszólítással, utalással illeti.

²⁰ *Kálmány* II, 221.

²¹ A krasznikai csata 172.

²² *Kovács* 180.